

Мерит Рулен
НАСТАНАК ЈЕЗИКА
Трагом развита језика мајке

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов ориџинала
Merritt Ruhlen
THE ORIGIN OF LANGUAGE
Tracing the Evolution of the Mother Tongue
Published by John Wiley & Sons, Inc., New York

Copyright © Gorgias Press LLC, Piscataway, New Jersey, USA
Copyright © za srpsko izdanje Prometej, Novi Sad, 2026.

Мерит Рулен

НАСТАНАК ЈЕЗИКА

ТРАГОМ РАЗВИТКА ЈЕЗИКА МАЈКЕ

Превео са енглеској и написао њојовор
др Иван Димитријевић



ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Мојим близаницима
*Мериен, Рикију и Џонију*¹

¹ Мериен беше сестра близнакиња Мерита Рулена, а Рики и Џони његови синови близанци. Другу књигу објављену такође 1994. године, *On the Origin of Languages – Studies in Linguistic Taxonomy*, Рулен је посветио родитељима, Флоренс Енис и Френку Мериту. (прим. прев.)

САДРЖАЈ

ПРОЛОГ

Шта подразумевамо под <i>настанком језика</i> ?	9
Како, када и где	10
Како се врши класификација	14
Зашто класификација функционише	22

ЈЕЗИК И ИСТОРИЈА

Гласови из прошлости	31
Европски језици	34
Због чега се језици мењају	48

ЈЕЗИЧКЕ ПОРОДИЦЕ

Шта нам је познато	53
Афрички језици	54
Азијски језици	66
Језици америчких староседелаца	76

КОНТРОВЕРЗА

Шта је предмет расправе	87
Породице породица	89
Историја хистерије	108

АМЕРИЧКИ СТАРОСЕДЕОЦИ

Језик у Новом свету	117
Породице тамо где није било породица	118
Један америндски корен и његове изведенице	131
Не видети шуму од дрвета	139

НАСТАНАК ЈЕЗИКА

Постоје ли глобални језички сродници?	143
Светске језичке породице	144
AQ'WA „вода“	152
ТИК „прст, један“	162

ПАЛ „два“	168
МАМА, ПАПА и КАКА	174
ПРОЗОР У СВЕТ	
Шта је до сада разрешено	179
Светиња по сваку цену	180
Гринберг на жеравици	184
Глобална конфигурација	199
ГЕНИ	
Биологија и језик	211
Корелације на ширем нивоу	213
Корелације на локалном нивоу	225
СИНТЕЗА У ПОВОЈУ	
О пореклу модерног човека	231
Да ли је Африка прапостојбина човека?	232
Денекавкаски остаци	236
Насељавање Америка	238
Експанзија Банту групе	243
Аустралонезијска експанзија	255
Индоевропска експанзија	259
Настанак и ширење модерних људи.....	273
ЕПИЛОГ	
Реконструкција, звучне кореспонденције	
и прапостојбине	279
Реконструкција	280
Звучне кореспонденције	288
Аналогија	293
Лоцирање алгонквинске прапостојбине	296
АНОТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА	305
ПОГОВОР	315

ПРОЛОГ

Шта подразумевамо под настанком језика?

Вековима је питање настанка језика фасцинирало подједнако и лаике и научнике. Нажалост, о овој теми се обично говори уз толике непрецизности да се не може са сигурношћу утврдити ни шта је ту тачно проблем, и често се притом помеша неколико сасвим различитих питања. У једном свом значењу, настанак језика подразумева развитак *способности* за говор код наших биолошких предака (или можда рођака), као што су неандерталац, *хомо еректус*, *хомо хабилис* и славна Луси, за коју се сматра да је живела пре око 3 милиона година.² Међутим, будући да је чак и најскорије од ових створења, неандерталац, изумрло пре скоро 35.000 година – неких 30.000 година пре него што су Сумерци изумели писање у четвртом миленијуму пре нове ере³ – немамо информација о језицима, па чак ни о језичким способностима ових ранијих хоминида. Нити је вероватно да ћемо их икада имати.

² Фосил женског аустралопитекуса нађен 1974. у Етиопији. (прим. прев.)

³ Тек деценију након објављивања ове књиге је у Новом Саду 2004. године одржан међународни научни скуп, на којем је оцењено да је винчанско писмо заиста писмо (само што је тада преименовано у подунавско или староевропско). То помера почетке писмености миленијум-два раније од периода Сумераца, но свакако још увек доста далеко од ере неандерталаца. Рулен више пута у књизи помиње овај оспорени став. (прим. прев.)

Упркос овим наизглед непремостивим препрекама – или можда баш због њих – није било мало спекулација о томе како и када се језик развио. Једна популарна теорија беше она да језик почиње са гестовима, којима су касније додати мрмљање и други звуци, и овај експресивни метајезик се најпосле развио у људски језик. Чињеница да се шимпанзе, мајмуни и други примати обраћају једни другима гестовима и позивима даје уверљивост овој хипотези, а гестови су данас део свачијег директног општења, но јаз између тог рудиментарног система комуникације и људског језика је огроман, а како је он премошћен, и када и где је премошћен, питања су која гестовна теорија о настанку језика није заиста решила, чак и ако би она требало да буде тачна.

Како, када и где

Један аспект проблема настанка језика јесте *брзина* којом се људски језик могао развијати. Овде би неко могао упоредити културни сценарио са биолошким, иако се они заправо међусобно не искључују, и можда је постојала повратна информација између њих током дужег временског периода. Према културном сценарију, људски језик је просто културни артефакт (попут ножева, одеће и телевизора), који се, може бити, развио сасвим недавно, рецимо у последњих 100.000 година. Постоје ваљани археолошки докази да је људска култура постајала прогресивно све сложенија током тог временског распона, нарочито у последњих педесет миленијума. Поједини научници су настојали да изједначе настанак потпуно модерног људског језика са овом културном експанзијом, која се по-

некад назива „експлозија сапиенса“. Према овом гледишту, поседовање потпуно развијеног језика омогућило је модерним људима осетну предност над неандерталцима, које су заменили. Но, тренутно постоји значајна расправа о језичким способностима неандерталаца – неки научници тврде да они нису били способни за потпуно модерне језике које имамо, а други да се њихови језици нису морали битно разликовати од наших – тако да не можемо бити сигурни да су језици играли пресудну улогу у нестанку неандерталаца у Европи (и сличних популација другде). Штавише, чак и ако је језик одиграо средишњу улогу у њиховом изумирању, то не значи нужно да се потпуно модеран језик развио непосредно пре тог изумирања. Но опет, неандерталци не морају овде бити проблем: поседовање језика несумњиво јесте имало кључну ролу у драматичном развоју и ширењу људске културе.

Биолошки сценарио, насупротив томе, види људски језик као резултат веома дугог периода еволуционог процеса, који вероватно сеже до наших предака хоминида стотинама хиљада, ако не и милионима година уназад. Према биолошком сценарију, људски језици који су се говорили пре 100.000 година *већ* би били развијени до једног напредног стања, стања које се квалитативно не разликује од оног који приказују савремени језици. Ранији људски преци, као што су *хомо хабилис* и *хомо еректус*, вероватно су поседовали мање развијене облике језика, форме које беху фаза између с једне стране рудиментарних комуникативних система, попут, рецимо, оног шимпанзи, и са друге стране језика модерних људи. Па ипак, тешко је замислити какав би облик могли поимати ови средњи стадијуми, а ми немамо начина да повежемо било коју одређену фазу, ма колико спекула-

тивна била, са било којим одређеним претком. Знамо доста о томе како су наши преци изгледали и како су живели, али њихове мисли и језици остају обавијени маглом прошлости. Ја лично верујем да је биолошки сценарио вероватно ближи истини него културни, за који налазим да је неуверљив. Људски језик је једноставно превише комплексан феномен – и превише испреплетен са другим чо-вековим когнитивним способностима – да би се развио тако брзо, или тако касно у људској еволуцији, као што би то налагао културни сценарио.

Још једно збуњујуће питање о пореклу језика је оно о *монојенези*, теорији да су се сви модерни језици развили из само једног ранијег, које је само по себи изазвало доста контроверзи, и с њим у вези постоје два могућа тумачења, која се често мешају. У једном смислу, под моногенезом се подразумева да је људски језик настао само једном, и да су сви језици који данас постоје (или су икада постојали) измењени каснији облици тог првобитног језика. У ужем смислу, моногенеза се схвата тако да сви *шренуишо њосиојећи* језици потичу из једног заједничког извора, али да су можда некад постојали ранији, независно развијани језици који су изумрли, језици којима су говориле друге групе *хомо сапиенса* или претходних хоминида. У сваком случају, будући да тако мало знамо о језицима који су можда изгубљени (сетимо се да је писање развијено пре тек 5.000 година, и да ни дан-данас већина светских језика нема писани облик), у овој књизи ћемо се бавити искључиво односима између тренутно постојећих (или историјски потврђених) језика. Приморани смо да оставимо по страни интригантно питање како и када (и где) су се развиле језичке способности модерног човека, премда треба напоменути да су те способности

изненађујуће уједначене данас код читаве људске врсте. Сви нормални људи уче да говоре језиком заједнице у којој су одрасли.

Оно чега данас имамо у изобиљу – захваљујући напорима лингвиста и антрополога током неколико векова – јесу подаци о отприлике 5.000 језика који се тренутно говоре у свету од стране једине преживеле подврсте хоминида, *хомо сапиенс сапиенса*, илити модерног човека. Порекло *ових* језика, и однос *између* њих, чине фокус ове књиге.

Но, шта то значи кад се каже да су два језика сродна? То напосто значи да су оба језика *еволуирала из једној изворној језика*, било да се то догодило недавно или у далекој прошлости. На пример, знамо да су румунски, италијански, француски и шпански сродни језици јер је сваки од њих потомак латинског, језика који се говорио у Риму пре два миленијума, и који се проширио диљем Европе, од Португалије до Румуније, посредством римских освајања. Са падом Римског царства, око 500. године нове ере, различити регионални дијалекти латинског, мање или више одсечени од свог изворишта, временом су се развили у модерне романске језике. У метафорама које се обично користе, за латински се каже да је *језик мајка*, а румунски, сардинијски, италијански, француски, каталонски, шпански и португалски су *језици кћерке*. Група сродних језика, колико год била мала или велика, назива се *йородица језика*; у овом случају, латински и његови потомци су познати као романска језичка породица.

Уколико питање шта значи бити у сродству и јесте довољно директно, начин на који се заиста *огређује* јесу ли језици повезани (или тачније, како се откривају валидне језичке породице каква је романска) много је мање

транспарентан. С обзиром на то да је језик од ког потиче романска породица, латински, обилато посведочен у писаним записима, можемо заправо пратити целокупну повест романске породице, помоћу тих писаних сведочанстава, од њеног настанка из латинског,⁴ преко таквих прелазних стања као што беху старофранцуски и старошпански, па све до читавог спектра модерних романских језика. Наш проблем је што латински и романски језици представљају посебан случај; ретко налазимо упоредиве записе писане на мајци језику других породица. Шта бисмо радили да латински никада није био забележен? И шта бисмо радили да сами романски језици никад нису развили писане системе, него би наше једино знање о њима били описи савремених језика које су направили лингвисти? Под *овим* условима, који представљају норму за скоро све светске језике, како би се одвијало откривање романске породице? Другим речима, како да откријемо одnose између језика који немају писану историју?

Како се врши класификација

У ствари, ми откривамо те односе *не* тако што их тражимо непосредним поређењем, на пример, енглеског и кинеског језика, него радије тако што сврставамо језике у породице, затим те породице у још веће породице, и тако даље, где они добијају облик разгранатог стабла из генеалогских мапа. Веза између двоје људи, или између

⁴ Две године након објављивања ове Руленове књиге италијански лингвиста Марио Алинеи (1996) у првом тому свог дела *Настајанак европских језика* довео је у питање ово уврежено схватање да романски језици (или тачније *италијански*, како би, према Алинеију требало звати ту лингвистичку групу) потичу од латинског. (прим. прев.)

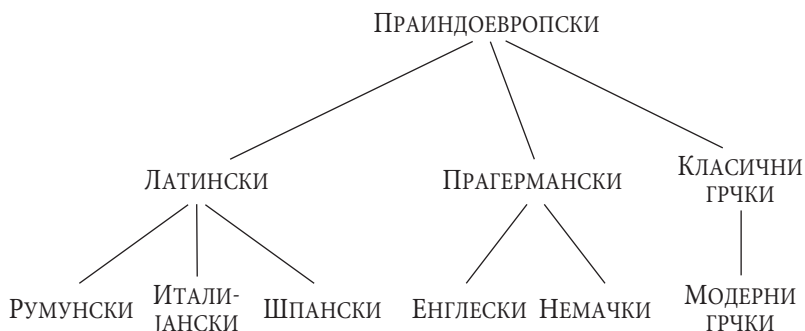
два језика, зависи од њиховог узајамног положаја у целокупном том генеалогском стаблу. Када бисмо усвојили наивно гледиште да се однос енглеског и кинеског *може* одредити исцрпним поређењем само тих двају језика, вероватно бисмо, након тог упоређивања, закључили да они немају ништа заједничко ван општих карактеристика, које сви људски језици деле.

Огромна разноликост људских језика – енглески и кинески томе одлично сведоче – свакако јесте била препрека препознавању њихових међусобних односа, но исто важи и за биологију: „Историјски гледано, невероватан диверзитет живих бића ометао је откривање обједињујућих начела о биологији уопште, као и о наслеђивању посебно. На крају крајева, није лако уочити повезаност између дрвета и коња“ (Берг и Сингер 1992: 9). Нити је лако опазити спону између енглеског и кинеског, али то не значи да те споне не постоје, као што се често претпоставља.

Ако се сада вратимо нашем изворном примеру латинског и романских језика, можемо видети зашто су *класификације* оно што нам треба, пре него прости суодноси. Видели смо да је италијански у сродству са шпанским пошто и један и други језик припадају романској језичкој породици, али италијански је такође повезан са енглеским, не зато што је енглески романски језик, већ зато што је *йородица* којој припада енглески, германска, сродна са породицом којој припада италијански (романском). Класификација која обухвата све ово, обично представљена у облику разгранатог стабла, какво је приказано на слици 1, говори нам не само да је италијански језик повезан са шпанским и енглеским, него и то да је италијански *блиско* сродан са шпанским, једним од његових језика сестара у романској језичкој породици, а

да је у *даљем* сродству са енглеским с обзиром на то да оба језика припадају једној старијој језичкој породици коју називамо индоевропском, чија су два језика кћери били латински и прагермански. Прагермански, језик мајка германске породице, није био писани језик, тако да о његовој природи можемо закључивати искључиво на основу помног испитивања кћи језика попут енглеског, холандског, немачког, данског, норвешког и шведског (не можемо детаљно знати природу претпостављеног прагерманског, али знамо, делом и из примера латинског, да је такав језик морао постојати). Слично томе, једини доказ за постојање праиндоевропског, неписаног језика који се говорио пре најмање 6000 година, јесте неколико његових кћи језика, који укључују латински, грчки, санскрит и прагермански.

Имајмо на уму да је на слици 1 латински *мајка* романских језика, али *кћи* индоевропске породице. То сугерише да би, исто тако, индоевропски могао бити сестрински језик неке још древније породице. На ово питање ћемо се вратити у трећем поглављу књиге, где ћемо испитати неке од доказа што повезују индоевропску са дру-



Слика 1. Дијаграм делимичног стабла индоевропске породице.

гим породицама, као и разлоге за противљење таквим доказима, а које заступа већина савремених дијахроничара.

Проблем са којим се суочавамо, у потрази за пореком језика, према томе је *класификација* светских језика. Класификација је оно што ће нам показати који су језици сродни и колико блиско. А она ће нам, такође, на својим највишим нивоима, рећи да ли ће се испоставити, или неће, да сви тренутно постојећи језици имају заједничко порекло.

Дакле, како класификовати језике? Један од циљева ове књиге је да покаже како се то ради, али тај циљ је још амбициознији него што се то можда чини јер ја предлажем да ти, читаоче, извршиш класификацију! Е сад, пре него што затвориш ову књигу, уз слегање рамена и јадиковање да никад ниси био добар у страним језицима, а ни граматику енглеског не разумеш баш добро, дозволи ми да те уверим како ти ништа од тога неће бити неопходно за овај подухват. Нећу претпостављати да знаш било шта о језику, дијахронијској лингвистици или класификацији (иако би помогло ако би знао). Људска бића су веома добра у класификовању дугмади, вина и паса, па мислим да ћеш открити да си изненађујуће добар и у класификовању језика када ти будем показао процес. Молим те да сâм класификујеш језике јер неки од закључака до којих би требало да дођемо сматрају се врло контроверзним, те верујем да ћеш пре бити склон да их прихватиш уколико сâм стигнеш до њих. Осим тога, мислим да ћеш и више научити о класификацији као активни учесник у њеном стварању, него као безазлени посматрач. А можда ћеш исто тако на крају ценити задовољство које ће те обузети када се, упоређујући живе језике, будеш вратио у човекову праисторију.

Океј, хајде да наставимо. Разврставање језика у језичке породице заснива се на откривању речи у различитим језицима које су сличне и по звуку и по значењу. Није довољно да неки пар речи у два језика буде само фонетски сличан, на пример да поседује и *й* и *р*, нити је довољно да два језика поседују речи које једноставно имају исто значење, као што су речи за ружичасту боју, или за сроднички термин који означава мајчиног старијег брата. Само тамо где оба језика користе, рецимо, гласове *йиик* да представе значење „прст“, постоји сличност довољна да сугерише сродност.

Најбољи начин да неко почне да схвата како функционише класификација језика јесте да прође кроз неколико примера. У овој књизи ће ти, читаоче, бити показане табеле које наводе речи на различитим језицима, а од тебе ће се тражити да, на основу тога, класификујеш те језике у језичке породице. У овим ће табелама језици бити означени искључиво словима (А, Б, В...), и неће ти бити речено који су то језици све док их не разврсташ. У табели 1 је списак назива за „руку“ у дванаест језика. Твој задатак је да класификујеш ове језике у језичке породице просто на основу уочених сличности између тих дванаест облика. С обзиром на то да је *значење* свих облика у табели 1 исто, твоје је да се бринеш само о томе који су облици слични по *гласовима* које садрже. (Не мораш чак ни да се осврћеш на непозната слова и дијакритичке знаке којима се служе лингвисти и фонетичари да би читалац знао како се тачно изговорају речи; твоје претпоставке о изговору ће најчешће бити довољно близу правом.) Колико језичких породица у том случају можеш да идентификујеш, и који су језици чланови сваке од њих?

<i>Језик</i>	<i>Рука</i>
А	<i>lām̥h</i>
Б	<i>ranka</i>
Ц	<i>rēka</i>
Д	<i>ruka</i>
Е	<i>hænd</i>
Ф	<i>hānd</i>
Г	<i>hant</i>
Х	<i>minə</i>
И	<i>mano</i>
Ј	<i>mǣ</i>
К	<i>mano</i>
Л	<i>te</i>

Табела 1. Пример.

Ако си правилно разврстао ових дванаест језика, у пет породица, успешно си обавио свој први покушај класификације. Прва од пет породица састоји се само од језика А, пошто њена реч за „руку“ не личи ни на један од других наведених облика. Друга породица, коју карактерише *p-k* облик за „руку“, састоји се од језика Б, Ц и Д. Трећу породицу, коју чине језици Е, Ф и Г, карактерише *x-nd* облик. Четврта породица, са карактеристичним обликом *m-n*, обухвата језике Х, И, Ј и К. Пета породица, као и прва, састоји се од једног језика, Л, чији је карактеристичан облик различит од било ког другог.

Сваку од породица у овом примеру карактерише другачији *корен* (на пример, налик форми *hand* у породици којој припадају језици Е, Ф и Г), из којег се развио

сличан модерни облик, или облици, са значењем „рука“. Тако развијени облици називају се *коинајии*, што је реч која потиче од латинског *cognatus* „рођени заједно“. Према томе, когнати су оне речи које потичу од исте раније речи из истог ранијег језика, речи која се у савременим језицима претворила у сличне (или чак различите) облике. (Стога је етимолошки прикладно то што ће когнати бити у фокусу књиге посвећене близанцима.)⁵

Предлажем да усвојимо следеће конвенције у приказивању класификација. Језичке *йородице* биће означене римским бројевима (I, II, III, IV...); док ће се *језици* обележавати великим словима (A, B, C...). Класификација ће имати вид стабла које се грана, с једним стаблом за сваку породицу. Дакле, одговарајуће решење за табелу 1 било би стабло са слике 2. Идентификовање језика представљених у табели 1 је следеће: A = ирски, B = литвански, C = пољски, D = руски, E = енглески, F = дански, G = немачки, H = румунски, I = италијански, J = француски, K = шпански и L = јапански. Пет заступљених језичких породица су познате као келтска (I), балтословенска (II), германска (III), романска (IV) и јапанска (V). Примети да смо тачно идентификовали романску породицу без прибегавања латинском; односно, успели смо да изолујемо четири језика из романске породице независно од писаних записа на њеном језику мајци.

Слика 2 намеће низ занимљивих питања, која би вала истражити. На пример, из ње би се могло рећи да енглески (E) и италијански (I) припадају различитим, несродним језичким породицама. То је, међутим, по-

⁵ Види посвету на почетку књиге. Реч *коинајии* означава пре свега особу у крвном сродству, оне које је родила иста мајка, а из те почетне семантике је доспела и у лингвистику, где обележава сродне језике. (прим. прев.)